

48 · Teknisk-videnskabelig efterretningsvirksomhed

En af de østlige efterretningstjenesters vigtigste opgaver i de vestlige lande var at skaffe oplysninger af teknisk-videnskabelig karakter. Område omfattede to aktiviteter: for det første den klassiske industrispionage – illegal tilegnelse af virksomheders knowhow, forskningsresultater og fortrolige firmainformationer, for det andet fremskaffelse af embargobelagte produkter. Allerede i mellemkrigstiden havde de sovjetiske efterretningstjenester haft indhentning af vestlig teknologi og viden som en prioritet.¹

Østblokkens behov for vestlig viden og teknologi voksede gennem hele den kolde krig. Allerede i løbet af 1950'erne og 1960'erne blev den teknisk-videnskabelige indhentning og dens betydning bemærket af de vestlige kontrafterretningstjenester.² Da industrispionagen fra østlandene voksede, følte en række vestlige efterretningstjenester – deriblandt den danske – sig i midten af 1970'erne nødsaget til at træffe „særlige foranstaltninger“ for at dæmme op for problemet.³ I 1970'erne og 1980'erne styrkede de danske tjenester deres indsats over for den teknisk-videnskabelige efterretningsvirksomhed.

Medvirkende til at øge østlandenes behov for industrispionage var den udenrigshandelspolitik, som de vestlige lande førte. Med USA som drivkraft indgik de vestlige lande i 1949 en aftale om eksportbegrænsninger over for de kommunistiske lande. Som følge heraf nedsatte landene den såkaldte Coordinating Committee, hvis engelske forkortelse CoCom skulle blive synonym med det samlede vestlige handelsregime over for østblokken. CoComs overordnede mål var at forhindre, at Warszawapagtlandene og Folkerepublikken Kina styrkede deres militære kapabilitet gennem indkøb af vestlig teknologi. Periodevis – i 1950'erne og 1980'erne – virkede CoCom ligeledes som et redskab for økonomisk krigsførelse mod de kommunistiske lande med det formål at undergrave regimernes fundament. I en sikkerhedspolitisk sammenhæng var gevinsten, at en eroderet sovjetisk samfundsøkonomi ville kunne afse færre ressourcer til oprustning.⁴

Det var ikke nogen let manøvre at finde fælles fodslag mellem de vestlige stater på dette strategisk-økonomiske område, der rummede en konflikt mellem sikkerhedspolitiske og økonomiske hensyn. For den enkelte virksomhed talte hensynet til ordrebogen imod alt for hårde begrænsninger i sam-

¹ Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive – The KGB In Europe And In The West*, 1999, s. 140-41.

² FE's arkiv, SikNyt, nr. 4, 1984, s. 27.

³ FE's arkiv, SikNyt, oktober 1975, s. 12. Det fremgår ikke, hvad disse „særlige foranstaltninger“ indebar.

⁴ Michael Mastanduno, *Economic Containment. CoCom and the politics of East-West trade*, 1992.

handlen, og i en national sammenhæng skulle regeringerne ikke kun føre sikkerhedspolitik, men også tænke på de lokale firmaers konkurrenceevne, beskæftigelsen, handelsbalancen og den offentlige mening. Det i Danmark bedst kendte eksempel på konflikten mellem de to hensyn var 1950'ernes sager om salg af tankskibe til Sovjetunionen.⁵

I kampen om den vestlige teknologi stod på sovjetisk side en række forskellige organer. „Komiteen for rustningsindustriens anliggender“ (VPK) under Sovjetunionens ministerråd koordinerede indsamlingen i de øvrige involverede institutioner, som på den „legale“ linje omfattede statskomiteen for udenrigsøkonomiske anliggender (GKES), ministeriet for udenrigshandel, videnskabsakademiet og statskomiteen for videnskab og teknologi (GKBT). Sidstnævnte forestod blandt andet udarbejdelsen af den såkaldt „Røde Bog“ til de sovjetiske ambassader, hvori der var lister over Sovjets aktuelle teknologibehov. Bogen indeholdt desuden nyttige råd om, hvordan den vestlige embargo kunne omgås.⁶

Foruden de ovennævnte institutioner var efterretningstjenesterne KGB og GRU inddraget i såvel embargobrud som klassisk industrispionage. I KGB var dette organiseret i forvaltning T i det første hoveddirektorat, der bar det primære ansvar for spionagen i Vesten. GRU rådede tilsvarende over den 12. forvaltning med ansvar for militærteknologi.⁷ Idet begge sovjetiske tjenester særligt interesserede sig for militær teknologi, eksisterede der på det teknisk-videnskabelige område i meget vidt omfang et interessesammenfald, som ikke i tilsvarende omfang gjorde sig gældende på andre områder. I den operative praksis i Vesten virkede det, som om de to tjenester var dårlige til at koordinere og derfor risikerede at krydse hinandens spor.⁸

Indhentningen af vestlig teknologi foregik i et samspil mellem det legale og det konspirative apparat. Denne vekselvirkning gik igen i den praksis, som de vestlige efterretningsorganer kunne observere. FE bemærkede, at den overvejende del af indhentningen foregik fuldt legalt ved hjælp af blandt andet besøg på messer og biblioteker, gennemgang af magasiner og tidsskrifter samt udveksling af videnskabsfolk. Sovjetunionen vurderedes at sende ti gange så mange eksperter og videnskabsfolk til Vesten, som Vesten sendte til Sovjetunionen, og FE mente, at nogle af disse kontakter på et senere tidspunkt blev udnyttet af de sovjetiske efterretningstjenester.⁹

I et åbent samfund var det muligt at indhente en række informationer via diverse udgivelser og tidsskrifter, hvorfor teknisk-videnskabelige medarbejdere fra ambassaderne ofte var at finde på biblioteker. Sovjetiske attachéer var

⁵ Poul Villaume, *Allieret med forbehold*, 1997, s. 819.

⁶ Rainer O.M. Engberding, *Spionageziel Wirtschaft. Technologie zum Nulltarif*, 1993, s. 94ff.

⁷ Engberding, *Spionageziel Wirtschaft*, s. 27-29.

⁸ Dette mener PET i hvert fald at sikkert at vide for København i 1978. PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

⁹ FE's arkiv, SikNyt, nr. 4, 1984, s. 29.

således ret flittige gæster på biblioteket på atomforsøgsstation Risø og rekvirerede fotokopier af uklassificerede dokumenter. På et halvt år havde månedlige besøg ført til i alt 275 kopier.¹⁰ Fra sovjetisk side foreligger blandt andet et notat fra 1960, hvori det blev påpeget, at „sovjetiske specialister, der har besøgt Danmark, siger, at Danmark har information/erfaringer fra de førende vestlige lande, og at vi bør skaffe dem“.¹¹

Den teknisk-videnskabelige indhentning var blandt andet afhængig af en vis kontakt til danske ministerier, offentlige styrelser, universiteter og højere læreanstalter. Hertil kom den vigtige kontakt til erhvervslivet, hvor firmaer, der beskæftigede sig med højteknologi, syntes at være af størst interesse.¹² Det skete, at PET fik oplysninger om sovjetiske forsøg på at indkøbe teknisk udstyr og elektronik fra danske firmaer. Ofte fik de sovjetiske diplomater afslag med henvisning til, at det ønskede udstyr var på embargobelagt.¹³

Østlig interesse for dansk forskning

De danske efterretningsorganer var tidligt opmærksomme på en gruppe af udlændinge, som man mistænkte for at medvirke til illegal videnstransfer. PET holdt øje med forskere og videnskabsfolk, som de østeuropæiske lande sendte til Danmark enten på studierejser eller i forbindelse med udveksling af forskere. De østlige forskere interesserede sig for en række områder såsom køleteknisk forskning, betonindustri, skibsværfter og elektriske måle- og kontrolapparater. Nogle var optaget af „svingninger i krumtapaksler“, mens andre studerede fremstilling af dieselmotorer.¹⁴ Svingninger i krumtapaksler havde blandt andet betydning for udviklingen på ubådsområdet.

I 1967 havde PET bemærket en ændring i arbejdet hos den civile polske efterretningstjeneste SB i Danmark. Tidligere havde SB hovedsagelig beskæftiget sig med sikkerhedsmæssige opgaver rettet mod blandt andet herboende polakker, men nu så man også en øget industrispionage, og en navngiven efterretningsofficer blev i den sammenhæng fremhævet. PET havde ingen oplysninger om, at den pågældende efterretningsofficer havde danske kontakter, „hvilket heller ikke skulle være påkrævet når det store antal af polske stipendiater og praktikanter her i landet tages i betragtning.“¹⁵

¹⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 100.

¹¹ Spravka o naučno-tekhničeskikh svjasakh mešdu SSSR i Danijej“ [Information om teknisk-videnskabelige forbindelser mellem USSR og Danmark] indberetning af N. Golub 21. november 1960, GARF f. 9518, op. 1, d. 204.

¹² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

¹³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 95.

¹⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 269.

¹⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 235.

Det mest prominente eksempel på sammenblanding af legal vidensudveksling og efterretningsvirksomhed vedrører den sovjetiske fysiker Jakov Terletskij, der udsendt af sikkerhedschefen Lavrentij Berija besøgte Niels Bohr i 1945 i et forsøg på at udfrutte ham om vestlige atomhemmeligheder.¹⁶ Det skete under konspirativt dække, uagtet at Bohr var erklæret fortaler for fri og åben forskning på området og forelagde forskningsresultater, der dels var kendt fra hans egne publikationer, dels allerede offentliggjort af amerikanske myndigheder.¹⁷

Østeuropæiske stipendiater – en voksende trussel?

Den teknisk-videnskabelige indhentning foretaget af efterretningsofficerer suppleredes ifølge PET af tilrejsende specialister, som på legal vis var på studieophold og besøgte udstillinger og tekniske erhvervsvirksomheder i Danmark. Enkelte besøgende havde en baggrund, som gjorde det relevant at holde et vågent øje med dem.¹⁸ Stipendiater fra Østeuropa blev flere gange fremhævet i PET's rapporter som et efterretningsmæssigt problem, idet de på lige fod med andre østeuropæere forventedes at være pålagt forskellige efterretningsmæssige opgaver. Ud over indhentning af informationer på det teknisk-videnskabelige område findes der kun få oplysninger i de danske efterretningstjenesters materiale om, at øststipendiaterne skulle have udført opgaver af efterretningsmæssig karakter. Der var dog nogle enkelte indikationer af, hvad stipendiaterne også kunne bruges til.

Østlige stipendiater havde således gjort sig bemærket i forbindelse med terrænrekognoscering, og ud over dette mente PET også, at stipendiaterne blev anvendt til talentspejdning med det formål at finde frem til egnede agentemner i Danmark, „der i en kommende fremtid formentlig vil beklæde interessante stillinger i samfundet“.¹⁹ Som det vil fremgå nedenfor, synes talentspejdningen at have været en af hovedopgaverne for de østlige stipendiater. Også hvad angik interessen for danske forskningsinstitutioner, så PET sammenfald mellem de østlige aktiviteter. Danmarks Tekniske Højskole og universiteterne (herunder særligt Niels Bohr Instituttet og H.C. Ørsted Instituttet) var af interesse for såvel den sovjetiske som de østtyske og polske efterretningstjenester, hvorfor stipendiater med forbindelse til tjenesterne fra disse lande var at finde ved de nævnte forskningsinstitutioner.²⁰

¹⁶ Blandt andet beskrevet hos: Bent Jensen, *Bjørnen og Haren*, 1999, s. 120. Berija til Stalin, november 1945, Niels Bohr Arkivet, Særligt dossier nr. 1-1.

¹⁷ Niels Bohr & John Wheeler, "The Mechanism of Nuclear Fission", *Physical Review*, september 1939. Henry DeWolf Smyth, *Atomic energy for military purposes*, 1945.

¹⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

¹⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 56.

²⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142. Se også nr. 128.

PET's efterforskning pegede på, at den østtyske ambassade blev brugt til at videreformidle de indhentede oplysninger til efterretningsofficerer i DDR. Hertil kom, at to østtyske attachéer i 1979 havde fungeret som føringsofficerer for østtyske videnskabsfolk i København og Århus. Talentspejdningsen havde tilsyneladende været så succesrig, at man ifølge PET både havde hvervet danske forskere og havde yderligere personer i søgelyset med henblik på hvervning. „Yderligere er der i operationerne identificeret flere danske videnskabsfolk, som står foran den endelige hvervning eller allerede er blevet hvervet.“²¹

Senere forlød det, at placering af østtyskere på danske lærestudier havde høj prioritet for den østtyske efterretningstjeneste.²² Om de østtyske stipendiater havde PET fået oplyst, at de havde haft efterretningsmæssige opgaver i forbindelse med deres udlandsophold. De østtyske stipendiater ville derfor fortsat være genstand for PET's opmærksomhed, som man bemærkede.²³

Østtysk udnyttelse af kulturaftalen

På baggrund af den indhentede viden om de østtyske aktiviteter mente PET, at DDR udnyttede en indgået kulturaftale, som blandt andet omfattede udveksling af stipendiater, til at anbringe MfS-agenter i Danmark og til at godkende danske stipendiater, som man fra østtysk side fandt egnede til hvervning. At danske embedsmænd ikke havde større forståelse for dette, blev kritiseret i en årsrapport for 1981.²⁴ PET's beklagelser blev gentaget i den følgende årsrapport for 1982, hvor den indgåede aftale „igen“ havde medført, at østtyske forskere og stipendiater forud for deres rejse til Danmark blev hvervet af MfS for at indsamle oplysninger om universiteterne og Niels Bohr Institutet.²⁵ Ud over indhentning havde stipendiater og forskere angiveligt også fået tildelt andre opgaver såsom talentspejdnings og overvågning af andre udenlandske forskere. Dokumenter fremfundet efter den kolde krigs afslutning bekræfter, at DDR brugte kulturaftalen til for eksempel at placere agenter i Danmark permanent, hvilket blandt andet var tilfældet, da hververen „Veran“ hoppede af i Danmark.²⁶

I forbindelse med indrejse af østtyske videnskabsfolk advarede PET: „Det kan oplyses, at ingen DDR-videnskabsmand så vidt vides kan rejse til et vestligt land, uden først at underskrive en „samarbejds erklæring“ med MfS.“²⁷ Om de østtyske efterretningstjenester udnyttede de danskere, der rejste til

²¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

²² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 137.

²³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

²⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

²⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

²⁶ Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militære spionage i Danmark under den Kolde Krig*, 2005, s. 232ff.

²⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

DDR som en del af stipendieordningen, vidste PET ikke. I en beklagende tone bemærkede sagsbehandlerne på det østtyske område, at PET „ingen mulighed har for at efterforske i sagen, da vi *end ikke kan få oplyst navnene* på danske stipendiater i DDR.“²⁸ I december 1980 var der blevet afholdt et møde i „embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål“, hvor problemet var blevet drøftet, og hvor der havde været enighed om sådanne oplysningers væsentlige betydning for PET's arbejde. To år senere måtte PET til sin store fortrydelse konstatere, at der ikke var indtrådt nogen ændring i praksis.²⁹ PET havde med andre ord endnu ikke fået mulighed for at undersøge, om den østtyske efterretningstjeneste HVA havde foretaget hvervninger blandt de danskere, som igennem de seneste år havde besøgt DDR som stipendiater. Derfor gentog PET's sagsbehandlere på det østtyske område deres „bøn“ om, at „visse højtstående embedsmænd“ blev overbevist om det helt naturlige i, at PET fik udleveret navnene på de danskere, som i henhold til kulturaftalen rejste til DDR som stipendiater.³⁰

Hvordan sagen endte, fremgår ikke tydeligt af de efterfølgende årsrapporter. I rapporten for 1985 blev det bemærket, at man nu forgæves havde forsøgt at komme i kontakt med de danskere, som havde fået tildelt stipendier i de østeuropæiske lande. Formålet med dette havde været at foretage en „præventiv briefing før udsendelse samt en debriefing efter hjemkomst“ af de danske stipendiater for imødegå østlig talentspejdnings og anden efterretningsmæssig aktivitet, som danske stipendiater kunne udsættes for under deres ophold i udlandet. En sådan kontakt var ifølge PET blevet mødt med „nogen modstand fra de ansvarlige statsinstitutioner med den begrundelse, at man handler i Helsingforsaftalens ånd“. ³¹ Set fra et politisk og videnskabeligt synspunkt blev tanken om „videnskabens bevægelsesfrihed på tværs af landegrænserne“ betegnet som „en smuk formålsparagraf“, mens det fra et sikkerheds- og kontrafterretningsmæssigt synspunkt var en naiv opfattelse af tingenes tilstand, mente PET's afdeling for kontraspionage.³² Episoden afslørede en kulturforskel mellem PET og andre statslige institutioner.

Fokus på polske stipendiater

Mens fokus havde været rettet mod de østtyske forskere og stipendiater i slutningen af 1970'erne, synes det i 1980'erne også at være de polske og sovjetiske besøgende, som bekymrede PET. PET lå inde med oplysninger om, at

²⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142. Den her i kursiv gengivne understregning stammer fra PET-rapporten.

²⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

³⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

³¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

³² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

polske studenter i forbindelse med deres studier i Polen skulle gennemgå militæruddannelse, hvorfor der var tale om personer med en vis militær baggrund, når polske studerende og stipendiater kom til Danmark. PET havde ikke umiddelbart ment, at det ville skabe efterretningsmæssige problemer.³³ Denne vurdering ændrede sig dog. En nærmere analyse af polske stipendiateres tilstedeværelse i Danmark var blevet iværksat af PET's polakhold, og analysens resultat havde „i allerhøjeste grad chokeret holdet“. På fem måneder var mindst 72 polske stipendiater indrejst og havde taget ophold i Danmark. Af disse havde ca. 20 procent haft en ifølge PET mistænkelig kontakt til en ledende efterretningsofficer ved den polske repræsentation. Stipendiaterne havde været tilknyttet uddannelses- og forskningsinstitutioner, som arbejdede med emner af teknisk-videnskabelig interesse. På polakholdet ville man styrke arbejdet med polske stipendiater i Danmark, „idet holdet føler sig overbevist om, at nogle af disse udnyttes rent efterretningsmæssigt.“³⁴

Det blev efterfølgende konstateret, at polske attachéer, i lighed med de øst-tyske, havde kontakter til stipendiater på danske institutioner, og at man gennem denne kontakt skaffede sig „et kvalificeret indtryk af institutionernes arbejdsområde og niveau, fysiske opbygning samt medarbejderstaben.“³⁵

At det udefra var forbundet med en vis usikkerhed at fastslå efterretningsaktivitet kom til udtryk i PET's årsberetning for 1982. Heri mente tjenesten, at det ikke var sandsynligt, at en større del af de polske stipendiater og videnskabsmænd i Danmark var involveret i operativ efterretningstjeneste. De var derimod indblandet i talentspejdnings – udpegning af potentielle agenter – og indhentning via åbne kilder, mente PET.³⁶ Nogle år senere bemærkedes en stigning i antallet af tilrejsende polske stipendiater, ligesom de danske myndigheder kunne iagttage en forøgelse af deres formodede efterretningsmæssige aktiviteter. På det tidspunkt havde hver fjerde af de polske stipendiater „gjort sig bemærket på en sådan måde, at der har været grundlag for registrering,“ noterede PET's polakhold.³⁷

Intet nyt til dansk forskning

Stipendiaterne fra Østeuropa fortsatte med at uddanne sig i Danmark, og faktisk voksede antallet. „I alt har der i 1984 været 231 stipendiater, hvilket betyder, at næsten alle områder har haft et øget antal,“ bemærkede PET.³⁸ I midten af 1980'erne foretog PET en sammenfatning af den østlige anvendelse af

³³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 51.

³⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

³⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

³⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

³⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 63.

³⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 144.

stipendiater i Danmark. Ifølge PET var det et generelt træk, at østblokstipendiaterne ikke var i stand til at tilføre dansk forskning noget nyt, „idet de pågældendes videnskabelige niveau ikke er på „højde“ med studiestedets“. ³⁹ På linje hermed bemærkede FE, at de østlige institutioners materielle og videnskabelige niveau ofte var „flere år efter Vesten“, og at sovjetiske forskere og stipendiater således fik adgang til „langt mere udviklede forskningsområder i Vesten, end vestlige forskere har mulighed for i øst“. ⁴⁰ PET kunne nu supplere sin viden om de østtyske og polske stipendiater med tilsvarende oplysninger om sovjetiske stipendiater, som kom til Danmark. Hvor danske stipendiater i Sovjetunionen hovedsagelig beskæftigede sig med sprog og andre humanistiske fag, fokuserede de sovjetiske stipendiater i stedet på fysik og kemi eller på teknologisk udvikling og gik uden om de humanistiske områder. ⁴¹ PET havde bemærket, at de sovjetiske stipendiater var pålagt mødepligt på og jævnlig indberetningspligt over for KGB-residenturet i København og sædvanligvis blev holdt i kort snor af KGB-officererne. Dette kunne tyde på, at KGB-officererne måske i højere grad kontrollerede end førte deres stipendiater.

PET havde også konstateret en forbindelse til nogle sovjetiske stipendiater på Danmarks Tekniske Højskole og Niels Bohr Institutet, ligesom en sovjetisk stipendiat formentlig havde udført efterretningsvirksomhed ved universitetet i Odense. ⁴² Omkring de sovjetiske stipendiater og besøgende vurderede PET, at disse i et samarbejde med KGB og GRU havde „ualmindeligt let spil“ i Danmark, blandt andet fordi sikkerhedsbevidstheden på universiteter, forskningsinstitutioner og lignende højere læreanstalter ifølge PET var begrænset, hvad angik besøgende udlændinge. Derudover påpegede tjenesten, at den manglede midler til at kunne levere et kvalificeret modspil. ⁴³

Afpresning som metode

Afgørende for indhentning af oplysninger vedrørende viden og teknologi var den personlige kontakt. I enkelte tilfælde bemærkede PET, at de østlige efterretningsofficerer havde gjort brug af pression eller trusler for at få deres kontakter til at udføre de ønskede opgaver. ⁴⁴

En polsk efterretningsofficer i en dækstilling som assisterende handelsattaché forsøgte at skaffe sig visse „elektroniske komponenter“ samt „know how“ om den tekniske udvikling i Danmark via en polsk statsborger, der arbejdede her som ingeniør. Metoden var pression over for den pågældende og hans fa-

³⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 145.

⁴⁰ FE's arkiv, SikNyt, nr. 4, 1984, s. 30.

⁴¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

⁴² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

⁴³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 147.

⁴⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 102.

milie i Polen. Såfremt han ville gøre sig forhåbninger om at få udstedt pas til sin kone og barn i Polen, skulle han foretage indhentninger på det teknisk-videnskabelige område som modydelse. Han skulle blandt andet videregive informationer om den tekniske udvikling i Danmark i al almindelighed samt fremskaffe nogle specifikke elektroniske komponenter.⁴⁵ Også den sovjetiske ambassade gennemførte indhentning af oplysninger vedrørende videnskabelige, tekniske og handelsmæssige forhold.⁴⁶ Kendte konspirative metoder blev anvendt og antog efter nogen tid den sædvanlige efterretningsmæssige karakter. Indhentningen rettede sig mod oplysninger vedrørende danske firmaers produktion og interne forhold, elektronisk udstyr samt oplysninger om det europæiske rumprogram og europæisk flyindustri. Gennem mellemmand havde de sovjetiske efterretningsofficerer opkøbt embargobelagte transistorer og komponenter fra især amerikanske firmaer. Efterretningsofficererne havde dog også forsøgt at få oplysninger af mere politisk karakter vedrørende handelsaftaler og handelsforhold. Dette var en af de mere alvorlige sager, da en af de implicerede forretningsmænd var blevet „truet med at „han ville blive knækket“, såfremt han svigtede og ikke hemmeligholdt samarbejdet.“⁴⁷

Også danskere på rejse i Sovjetunionen og Østeuropa kunne blive udsat for hvervningsforsøg. Under et ophold i Sovjetunionen var en medarbejder ved en større dansk virksomhed, som blandt andet fremstillede komponenter til F-16 fly, blevet forsøgt hvervet. Han blev udsat for et indirekte pres fra KGB's side, men fik afvist KGB's hvervningsforsøg ved at fortælle alle i sin nærhed om efterretningstjenestens henvendelse og ved at true en KGB-officer med at gå til pressen, når han vendte hjem til Danmark.⁴⁸ En lignende sag udspillede sig i Polen, hvor en dansk ingeniør blev tilbageholdt af politiet og under pres blev forsøgt hvervet af den polske efterretningstjeneste.⁴⁹ I begge sager var danskerne blandt andet blevet bedt om at give en fyldig beskrivelse af deres virksomheder og de ansatte ved disse. I disse to tilfælde synes det at have været ansættelsen i danske industri- og teknologi-virksomheder, der var årsag til interessen.

Når PET kunne konstatere, at de østlige tjenester ved hvervninger på det teknisk-videnskabelige område i flere tilfælde benyttede sig af pres, ville det være naturligt at tro, at den metode var særligt anvendt. Åbningen af de østtyske efterretningsarkiver har imidlertid vist, at afpresning ganske vist blev anvendt, men at dette hvervningsgrundlag var sjældent i forhold til andre metoder.⁵⁰ Årsagen var, at frygt på længere sigt var et labilt fundament at bygge

⁴⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 195.

⁴⁶ FE's arkiv, SikNyt, januar 1976.

⁴⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 194.

⁴⁸ FE's arkiv, SikNyt, juli 1976, s. 7-8.

⁴⁹ FE's arkiv, SikNyt, nr. 2, 1985, s. 23-28.

⁵⁰ Helmut Müller-Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit*, 1998, s. 134.

den fortrolighed på, som et konspirativt samarbejde ofte forudsatte.⁵¹ Hvorvidt de øvrige østlige tjenester tænkte ligesom østtyskerne, er det i dag ikke fuldt muligt at opklare. PET's opklaring af disse sager viser, at frygten ikke var nogen holdbar drivkraft. Folk, der blev truet ind på en agentløbebane, var mere disponerede for at melde sig selv til de danske myndigheder end agenter, der solidariserede sig med østlandene eller blev betalt for deres ydelser.

Salg af embargobelagt elektronik

Efter den kolde krig har den afhoppede KGB-arkivar Vasilij Mitrokhin oplyst, at KGB-folk udstationeret i Danmark havde til opgave at arbejde specifikt mod amerikanske mål på det teknisk-videnskabelige område.⁵² Det havde de danske myndigheder imidlertid allerede i samtiden fået øjnene op for. I 1975 afslørede PET således en dansker, der bistod KGB med at skaffe amerikansk embargobelagt elektronik.

I januar 1975 kunne PET's russerafdeling konstatere, at en af de sovjetiske repræsentanter „fortsat“ havde en vis konspirativ forbindelse med en dansk forretningsmand, der ejede et elektronikfirma.⁵³ Denne forbindelse endte med anholdelse og dømfældelse.⁵⁴

Allerede i juni 1974 blev PET opmærksom på, at forretningsmanden afholdt et møde på en restauration med den sovjetiske handelsattaché Viktor Kedrov. Mødet var blevet afviklet under konspirative former, og det førte til en nærmere efterforskning af forretningsmandens forhold til den sovjetiske handelsattaché.

Efter at forbindelsen var blevet etableret, blev forretningsmanden „en meget aktiv, energisk og villig agent for det russiske efterretningsvæsen,“ bemærkede de danske efterretningstjenester efterfølgende. Forbindelsen fik gradvist mere og mere konspirativ karakter, og den danske forretningsmand begyndte at vise interesse for amerikanske virksomheder og deres produkter.

KGB frygtede tilsyneladende, at PET kendte til den hemmelige forbindelse, for nu anmodede man forretningsmanden om at komme til møde i et tredjeland. I perioden december 1975 og april 1976 blev der afholdt tre møder i Helsingfors mellem agenten og forskellige KGB-officerer. Et nyt møde var planlagt til afholdelse i juni 1976, men mødet nåede aldrig at finde sted. I en tre og et halvt år lang periode nåede forretningsmanden at afholde 48 møder med skiftende efterretningsofficerer, inden PET opdagede forbindelsen og skred ind.

⁵¹ Werner Grossmann, *Den sidste spionchef*, 2004, s. 62.

⁵² Andrew & Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 246.

⁵³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 102 og nr. 143.

⁵⁴ Bygger hovedsagelig på SikNyt, januar kvartal 1978, s. 21-26. FE's arkiv.

Den 11. maj 1976 blev forretningsmanden fængslet og sigtet for ulovlig efterretningsvirksomhed. Under afhøringerne kom det frem, at forbindelsen til Kedrov var etableret allerede i 1972 – to år før sagen kom til de danske efterretningstjenesters kendskab – og at salget af elektroniske komponenter var centralt for forbindelsen. Afhøringerne viste, at forretningsmanden i de sidste 18 måneder havde været bekendt med, at han havde arbejdet for den sovjetiske efterretningstjeneste. Fra dansk side bemærkedes det, at han igennem perioden havde „udvist en omfattende aktivitet med hensyn til indhentning og videregivelse af oplysninger samt salg af varer til KGB“, og man antog, at hans beslutning om at samarbejde med KGB var økonomisk motiveret.⁵⁵ De varer, som var blevet solgt til KGB, omfattede blandt andet „militært betydningsfulde genstande“.

Et nævningeting i Østre Landsret idømte den 12. september 1977 forretningsmanden otte års fængsel. Ud over at få konfiskeret en fortjeneste på 212.000 kr. fra de ulovlige aktiviteter, blev han også dømt til at betale sagens omkostninger.⁵⁶ Sagen var med til at give PET ny viden om den sovjetiske modus operandi.

Østlig anvendelse af vestlige firmaer

Efterforskningen mod forretningsmanden og KGB-agenten havde tydeliggjort for PET, at Warszawapagten havde et behov for vestlig teknologi for at følge med udviklingen i Vesten. PET havde i denne sammenhæng fundet ud af, at KGB- og GRU-officerer opererede fra såvel ambassaden som handelsafdelingen.⁵⁷

I 1977 havde de danske tjenester fra en samarbejdspartner desuden modtaget oplysninger om, at KGB hvervede og uddannede sovjetiske videnskabsfolk og forskere til at indhente efterretninger under deres ophold i Vesten. Fra samme kilde lød vurderingen, at cirka 40 procent af det sovjetiske efterretningsarbejde i udlandet var rettet mod at indhente teknisk-videnskabelige oplysninger, og at de østlige efterretningstjenester havde udnyttet afspændingen til at få adgang til vestlig viden og teknologi.⁵⁸ Samme synspunkt var FE også nået frem til, da man i en rapport for 1972 konstaterede, at østlandenes efterretningsmæssige indsats – „uden hensyn til de igangværende afspændingsbestrebelse og under udnyttelse af stadig udvidelse af kontakterne med NATO-landene på kulturelle, turistmæssige, videnskabelige og handelsmæs-

⁵⁵ FE's arkiv, SikNyt, januar kvartal 1978.

⁵⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

⁵⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127 og nr. 130.

⁵⁸ FE's arkiv, SikNyt, januar 1977, s. 19-20 + 22.

sige områder“ – gradvist var blevet intensiveret med øget vægt på „den industrielle sektor og her specielt den elektroniske industri“. ⁵⁹

En anvendt metode til at få adgang til vestlig teknologi var opkøb af vestlige virksomheder. Vestlige firmaer med en ustabil økonomi kunne således få henvendelser fra firmaer i østlandene, som foreslog et partnerskab. ⁶⁰ Dette medførte på sigt, at de oprindelige indehavere blev købt ud af firmaet af de østeuropæiske kompagnoner, og at det vestlige firma med tiden blev overtaget af det østeuropæiske. Virksomhederne beholdt det oprindelige navn, og på den måde kunne for eksempel en hollandsk virksomhed blive østtysk uden mærkbare ændringer udadtil. ⁶¹

„Firmaerne, som samtidig forestår helt legal handel med østlandene, har ofte filialer i flere vestlige lande. Et sådant internationalt net muliggør, at embargoer kan indkøbes legalt og under foregivende af videreeksport til en filial i stedet udføres til den rette modtager i et østland.“ ⁶²

Ved hjælp af denne fremgangsmåde kunne østblokken få adgang til vestlige markeder, teknologi og viden, ligesom de kunne bruge de overtagne firmaer som basis for andre efterretningsmæssige aktiviteter. Dette var medvirkende til, at østlandene kunne spare ressourcer ved ikke at skulle udføre egne undersøgelser og egen forskning på forskellige områder. PET gættede således på, at DDR gennem 1970'erne havde sparet et milliardbeløb ved at bedrive teknisk-videnskabelig spionage. ⁶³ Det skøn stemte overens med samtidige udenlandske vurderinger af Sovjetunionen. En CIA-rapport fra 1982 anslog, at Sovjetunionen formentlig havde sparet adskillige hundrede millioner dollars ved på lovlige og ulovlige vis at skaffe sig vestlig teknologi – et millionbeløb som ellers skulle have været brugt på forskning i og udvikling af egen sovjetisk viden og teknologi. ⁶⁴ Senere information fra KGB-arkivar Mitrokhin bekræftede det datidige vestlige skøn. ⁶⁵

DDR og den teknisk-videnskabelige spionage

Alle Sovjetunionens satellitstater i Østeuropa var aktive på det teknisk-videnskabelige område. Deres indsats skete i overensstemmelse med de sovjetiske tjenester, og det var fortrinsvis Sovjetunionen, der lukrerede på dette arran-

⁵⁹ FE's arkiv, SikNyt, 1972 (april 1973), s. 14.

⁶⁰ FE's arkiv, SikNyt 1971 (april 1972), bilag s. 1. Jeffrey T. Richelson. *Sword And Shield – Soviet Intelligence and Security Apparatus*, 1986, s. 172-174.

⁶¹ FE's arkiv, SikNyt 1971 (april 1972), bilag s. 1-2.

⁶² FE's arkiv, SikNyt, Nr. 2 1985, s. 30.

⁶³ PET's arkiv, DIIS-samlingen 127.

⁶⁴ Richelson. *Sword And Shield*, s. 183.

⁶⁵ Andrew & Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 282.

gement. Det er således kendt, at KGB selv kun skaffede godt halvdelen af sine informationer på det teknisk-videnskabelige område.⁶⁶

Den del af de socialistiske landes teknisk-videnskabelige spionage, der i dag er bedst belyst, var den, der udgik fra DDR. De vestlige efterretningstjenester og den vestlige offentlighed blev allerede gjort opmærksom på denne problematik, da løjtnant Werner Stiller, der havde været en betroet medarbejder i MfS' HVA' Sektor Wissenschaft und Technik, som var den østtyske pendant til KGB's afdeling T, i 1979 hoppede af til Vesttyskland.⁶⁷ Med sig bragte Stiller en omfattende insiderviden om den østtyske industrispionage samt om de agentnet, som DDR's ene efterretningstjeneste havde opbygget i Vesten. Denne afhopning var et ganske hårdt slag for den østtyske industrispionage, idet en lang række agenter i Vesttyskland enten blev arresteret eller trukket tilbage til DDR.⁶⁸

PET's kontra-arbejde over for DDR's industrispionage oplevede i 1979 et gennembrud.⁶⁹ Tjenesten kom på sporet af flere agenter. På det traditionsrige Niels Bohr Institut var danskerne i stand til at identificere en gæsteforsker som agent.⁷⁰ Det samme gjaldt syv stipendiater, der havde studeret på blandt andet Niels Bohr Instituttet og Danmark Tekniske Højskole i København samt en afdeling på Århus Universitet.⁷¹ Samtidig fik tjenesten også nys om en dansker med tilknytning til instituttet, der muligvis var hvervet af den østtyske efterretningstjeneste HVA, samt at samme tjenestes afdeling med ansvar for kemi og biologi i 1978 havde hvervet en agent i Århus.⁷² Desuden fik PET et klarere overblik over de folk, der arbejdede med teknisk-videnskabelig spionage på ambassaden,⁷³ og det blev muligt at afsløre en gruppe vesttyskere, der gennem DDR-ambassaden i København ønskede at levere østtyskerne information om den vesttyske Leopard-kampvogn.⁷⁴ Foruden de konkrete spor kom PET på dette tidspunkt i besiddelse af materiale, der generelt kastede lys over HVA's måde at arbejde på.⁷⁵

På et enkelt punkt synes PET med eftertidens øjne at have famlet i mørke. Tjenesten havde nemlig en udviklet mistænksomhed over for stipendiater, hvilket som allerede nævnt ikke var ubegrundet. Det har yderligere vist sig, at MfS' HVA – altså alene udlandstjenesten – internt i DDR rådede over en net

⁶⁶ Kristie Macracis, "Das Ringen um wissenschaftlich-technischen Höchststand: Spionage und Technologietransfer in der DDR" i Dieter Hoffmann & Kristie Macracis (red.), *Naturwissenschaft und Technik in der DDR*, 1997, s. 65.

⁶⁷ Werner Stiller, *Im Zentrum der Spionage*, 1986.

⁶⁸ Markus Wolf, *Spionagechef im geheimen Krieg*, 1998, s. 301-302.

⁶⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁷⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 266.

⁷¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁷² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 210.

⁷³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 210.

⁷⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 266.

⁷⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 266.

med tyvetusind agenter, der kunne sendes til Vesten for at løse konkrete opgaver.⁷⁶ Det drejede sig typisk om de såkaldte Reisekader, altså DDR-borgere med den usædvanlige ret at kunne rejse i det kapitalistiske udland. PET antog, at Reisekader underskrev en forpligtelse til at hjælpe stats sikkerheden, inden de rejste ud. Det var givetvis ofte tilfældet, men ikke altid. Hvad der yderligere vakte PET's mistænksomhed over for de rejsende østtyskere var, at de ved hjemkomsten udfærdigede en rejserapport, samt at de under opholdet skulle rapportere til ambassaden. PET tolkede dette således, at DDR-borgere var udsendt på indhentningsopgaver og var styret af ambassaden.⁷⁷ Den tolkning bundede i en udenforstående analyse af et handlingsmønster, der i en dansk kontekst virkede umiddelbart uforståeligt, hvorfor man mente, at der måtte stikke noget konspirativt under. En formodentlig mere sandsynlig forklaring går ud fra SED-styrets mistænksomhed over for Vesten og over for egne borgere. DDR-borgere i det kapitalistiske udland var udsat for en uønsket påvirkning, hvorfor det var nødvendigt at fastholde kontrollen med dem. Det gjaldt både under opholdet – mødepligten på ambassaden – og efter – afrapporteringen til hjeminstitutionen. MfS var sandsynligvis involveret, blandt andet ved at de ansvarlige personer på DDR-ambassaden var efterretningsofficerer, men deres funktion var snarere forebyggende og sikkerhedsmæssig, end udfarende og relateret til spionage.⁷⁸

Efter den kolde krigs afslutning har emnet været behandlet i en række fortrinsvis tyske fremstillinger, skrevet af tidligere aktører og af forskere.⁷⁹ Beskrivelserne har afdækket et omfattende apparat, der var involveret i industri-spionage og omgåelse af Vestens teknologiske embargo. Dette arbejde blev i fællesskab udført af:

1. MfS/HVA/SWT
2. MfS/HA XVIII
3. Verwaltung Aufklärung
4. KoKo

De fire organer befandt sig hver sit sted i det østtyske system. Verwaltung Aufklärung var underlagt forsvarsministeriet. KoKo – en forkortelse for Kommerzielle Koordinierung – var en specialenhed med tilknytning til Ministeriet for Udenrigshandel, men refererede direkte til chefen i den østtyske plan-økonomi, politbureauemedlemmet Günter Mittag. Samtidig var KoKos forbin-

⁷⁶ Se kapitel 81.

⁷⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁷⁸ Rainer Eppelmann (red), *Lexikon des DDR-Sozialismus*, 1996, s. 487ff.

Siegfried Suckut, *Das Wörterbuch der Staatssicherheit*, 1996, s. 311-12.

⁷⁹ Helmut Müller-Enbergs, "Die Erforschung der Westarbeit des MfS – Stand und Perspektiven" i Siegfried Suckut & Jürgen Weber (red.), *Stasi-Akten zwischen Politik und Zeitgeschichte. Eine Zwischenbilanz*, 2003, s. 252ff.

delse til Ministeriet for Statssikkerhed stærk, idet adskillige af de ledende medarbejdere var såkaldte officerer i særlig indsats (OibE – Offiziere im besonderen Einsatz). KoKo udførte først og fremmest embargobrud, mens de øvrige organer både arbejdede med embargounddragelse og udførte industrispionage.⁸⁰

HVA og HA XVIII var begge underlagt Ministeriet for Statssikkerhed. HVA's SWT var det vigtigste og mest fremtrædende organ i industrispionagen. Den særlige betydning udsprang af HVA's rolle som MfS' primære og centrale udlandsefterretningstjeneste. Inden for HVA udgjorde SWT – forkortelse for Sektor Wissenschaft und Technik – en egen enhed, som samlede de afdelinger, der var beskæftiget med industrispionage. SWT forestod industrispionage inden for stort set alle områder af teknologisk udvikling og forskning, men hovedvægten i virksomheden lå dog på områder, der kunne have militær betydning. Med en stab på 400 medarbejdere i centralen i Berlin var apparatet endog særdeles omfattende. Til sammenligning rådede KGB's afdeling T over 500 medarbejdere.⁸¹

MfS' afdeling XVIII var ikke oprindelig tænkt som et organ for industrispionage i Vesten. Afdelingen tilhørte det interne sikkerhedsapparat og havde ansvaret for kontra-arbejde inden for „folkeøkonomien“. Der eksisterede imidlertid en tendens i MfS-apparatet til, at også kontraspionagen søgte at overtage spionageopgaver i udlandet. Således benyttede HA XVIII sit fodfæste med agenter i østtyske virksomheder – det drejede sig ofte om medarbejdere der havde kontakt med eller rejste i det kapitalistiske udland – til også at operere i Vesten. Denne indsats skete i en vis koordination med bestræbelserne i HVA og KoKo.⁸²

Foruden de nævnte eksempler på formodet HVA/SWT-virksomhed har det været muligt at konstatere, at både HVA/SWT, HA XVIII og KoKo var til stede og virksomme i Danmark. Derimod foreligger der ikke indikationer på, at den militære efterretningstjeneste var aktiv i Danmark med hensyn til industrispionage.

Fra PET's Stasisag, som kom til Danmark i 1990'erne,⁸³ foreligger der eksempler på agenter fra SWT, nemlig „Gast“, „Nielson“ og ægteparret „Hagen“. De tre agents virksomhed kan i dag kun i begrænset omfang rekonstrueres. Således havde „Gast“ været registreret for SWT siden 1972, men i SIRA⁸⁴ står han blot registreret for tre indleveringer fra slutningen af 1980'erne. Det

⁸⁰ Hubertus Knabe, *Die unterwanderte Republik. Stasi im Westen*, 2001, s. 417ff.

⁸¹ Kristie Macrakis, „Das Ringen um wissenschaftlich-technischen Höchststand: Spionage und Technologietransfer in der DDR“ i Hoffmann & Macrakis (red), *Naturwissenschaft und Technik in der DDR*, s. 64.

⁸² Hubertus Knabe, *West-Arbeit des MfS. Das Zusammenspiel von „Aufklärung“ und „Abwehr“*, 1999, s. 244ff. Maria Haendcke-Hoppe-Arndt, *Die Hauptabteilung XVIII: Volkswirtschaft*, 1997.

⁸³ Svarer til det tyske Rosenholz. Materialet er beskrevet i kapitel 76.

⁸⁴ Beskrevet i kapitel 2.

drejede sig dels om informationer vedrørende kryptologi, der primært fandt anvendelse inden for Ministeriet for Statssikkerhed samt et uddannelsesprogram fra Management Center Europe. Sidstnævnte dokument var udtryk for en målrettet indhentning, der dækkede et konkret behov i SWT's oversigt over efterspurgt materiale.⁸⁵

SIRA-oversigterne fra HVA viser, at tjenesten stod i forbindelse med slutbrugerne af efterretningsmaterialet. Det ses dels af, at der er henvisninger til et bestemt „bestillingsnummer“, dels af en fordelingsnøgle for det indgåede materiale. Den indeholder foruden afdelinger i MfS og HVA samt allierede nationer – primært Sovjetunionen – også de østtyske virksomheder, der skulle nyde godt af industrispionagen. Således tilgik materiale fra agentparret „Hagen“ hovedsagelig VEB Kombinat Plast und Elastverarbeitung i Berlin.⁸⁶ „Hagen“, der var registreret hos HVA fra 1981, leverede hovedsagelig informationer vedrørende produktion af kileremme.⁸⁷ „Nielsen“ leverede blandt andet informationer om økonomiske forhold i Schweiz, men hans styrke lå formodentlig på et andet område. Han var tilknyttet Firmaet „Allimex“, som DDR benyttede i forbindelse med embargobrud.

I materialet fra de tyske arkiver, kan det konstateres, at HA XVIII var aktiv i Danmark. Det skete gennem det såkaldte „Gemischte Gesellschaft“ eller joint venture-selskab „Ulf Olsen A/S“. Den østtyske virksomhed Carl Zeiss Jena opkøbte størstedelen af firmaet, hvorefter det var muligt at placere østtyske erhvervsfolk på virksomheden.⁸⁸ I 1979 fik PET bekræftet en mistanke om, at der fra østtysk side blev satset på blandede selskaber i Danmark med henblik på at skaffe sig adgang til vestlig teknologi og viden. Erfaringerne viste, at de østtyske joint ventures ville blive tømt for værdier og viden.⁸⁹ PET advarede mod de handels- og sikkerhedspolitiske farer, det indebar, når danske firmaer udnyttedes til efterretningsmæssige formål af de østtyske efterretningstjenester.⁹⁰ Det har hidtil været muligt at identificere tre østtyske efterretningsfolk, der var udstationeret til „Ulf Olsen“.⁹¹

Ved hjælp af MfS' kildemateriale har man efter 1990 undersøgt, om danske virksomheder hjalp DDR med at omgå embargobestemmelserne. Således kom det i 1990'erne frem, at Firmaet Plon A/S havde entreret med KoKo, uden at det imidlertid lykkedes myndighederne at finde fældende beviser for embargobrud.⁹²

⁸⁵ „Gast“, BStU, SIRA Tdb. 11.

⁸⁶ VEB – Volkseigener Betrieb – var betegnelsen for en statsejet virksomhed. Kombinat var betegnelsen for en koncern.

⁸⁷ „Hagen“, BStU, SIRA Tdb. 11./TdB. 12.

⁸⁸ „Übersicht bestehender Gemischter Gesellschaften im NSW“, 27. august 1981, BStU, HA XVIII Nr. 13215.

⁸⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁹⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁹¹ BStU: Gera X/202/87. Gera X/573/84. AIM 6346/83.

⁹² Per Michaelsen & Mette Herborg, *Stasi og Danmark*, 1996, s. 68ff.

Det tidligere omtalte „Allimex“ havde PET allerede under den kolde krig haft mistanke til. Således fortalte tjenesten i en rapport fra 1982, at en undersøgelse af Allimex havde vist, hvordan østlandene anskaffede sig embargo-belagt materiale fra Vesten. Elektroniske komponenter blev indkøbt i USA, Japan og andre lande, og derefter videreeksporterede det danske firma de indkøbte komponenter til østlandene. „Der blev i firmaet foretaget „fupfaktureringer“, således at de indkøbte varer over for f.eks. toldvæsenet fremstod som lovlige.“⁹³ Allimex havde direkte forbindelse til en medarbejder i MfS, som blandt andet sørgede for, at det danske firma ikke skulle betale told, når man indrejste i DDR med varerne. Ifølge PET-rapporten var der indsamlet beviser nok til at gennemføre af en sag mod firmaet, som angiveligt havde gjort sig skyldigt i blandt andet ulovligt salg af embargo-belagte varer, toldsvindel, skatteunddragelse og svindel med fakturaer. Rigsadvokaten vurderede dog, at en overtrædelse af straffelovens § 108 ikke var bevist, hvorfor sagen blev indstillet. Allimex fortsatte efterfølgende sine aktiviteter, og firmaets ejer oprettede lignende firmaer i udlandet med samme formål.⁹⁴ I en tidligere årsrapport havde PET's sagsbehandlere i anledning af denne sag bemærket „det paradoks“, at der i Danmark blev givet strenge straffe for „efterretningsmæssig indhentning“ af embargo-varer, mens „udsmugling“ af sådanne varer – „også selv om dette sker på foranledning af en efterretningstjeneste i øst-blokken“ – ikke blev anset for at være strafbar efter spionagebestemmelserne med risiko for fængselsstraf.⁹⁵ I pressen fremstod sagen som et nederlag for den danske efterretningstjeneste.⁹⁶

PET udfærdigede en omfattende liste over betænkelige transaktioner, som Allimex var involveret i. Det strakte sig fra slips med indbygget kamera og mikroelektroniske komponenter til specialudstyrede helikoptere.⁹⁷ Det nu tilgængelige østtyske MfS-materiale synes at bekræfte Allimex's indblanding i systematisk embargo-brud via datterselskaber i for eksempel Liechtenstein.⁹⁸ Foruden DDR servicerede firmaet også andre lande i øst.⁹⁹

Effekten af industrispionagen

Det er et åbent spørgsmål, hvilken effekt den østlige industrispionage og de dermed forbundne embargo-brud havde. Umiddelbart er industrispionagen

⁹³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁹⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

⁹⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141.

⁹⁶ „Våbensag mod dansk EDB-firma må opgives“, *Aktuelt*, 16. februar 1984.

⁹⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 254.

⁹⁸ For eksempel „Fa. Allimex“, 6. oktober 1978; Rapport IM „Olaf“, 14. oktober 1981; „Tonbandabschrift“, 15. marts 1983. Alle fra BStU, HA XVIII 11850.

⁹⁹ „Information (603) entsprechend SVA 5.4.“, 15. oktober 1985, BStU, HA XVIII 11850.

PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 254.

et af de områder, hvor det forekommer lettest at kvantificere effekten, om end måske kun i meget grove træk, og hvor nyttevirkningen fremstår klarest, idet der ved hjælp af spionage kunne spares udgifter til egen forskning og produktudvikling. Samtidig tjente industrispionage som krykke for østlandenes produktion, således at den særligt inden for rustningsindustrien ikke sakede for langt agterud i forhold til Vesten. Den illegale videnstransfer var dog samtidig et tveægget sværd for Warszawapagtlandene, idet den medvirkede til at fastholde deres afhængighed af vestlig udvikling. Samtidig forstærkede den svagheder, der allerede eksisterede i den måde, østlandene havde organiseret deres produktion på.

Mfs' Allimex-sag leverer et eksempel på de problemer, der var forbundet med afhængigheden og embargoen. Således tog det DDR to år at fremskaffe en særlig type silicium, der var underlagt streng embargo, og som DDR-firmaet Carl Zeiss Jena behøvede for at kunne producere et vigtigt parti computere til den sovjetiske mikroelektronik-industri. I det konkrete eksempel lykkedes det først østtyskerne at skaffe leverancen i elvte time. Var dette ikke lykkedes kunne det have medført et stop i produktion og udviklingsarbejde.¹⁰⁰

Mikroelektroniske var et af de områder, hvor Warszawapagtlandene særligt i 1980'erne kæmpede for at holde trit med Vesten. Industrispionagen betød, at DDR's computerproduktion allerede fra 1970'erne i det væsentlige drejede sig om plagiat af IBM-produkter.¹⁰¹ Dog med det minus, at DDR-produktionen haltede et godt stykke bag Vestens, idet det ganske enkelt tog tid at aflure den vestlige teknologi og derefter omsætte den i produktion. På computerområdet var dette problem pinligt tydeligt, ikke mindst fordi det var et særligt satsningsområde, der slugte mange milliarder mark, og af den østtyske ledelse betragtedes som værende af afgørende betydning. Den østtyske statsleder var således svært tilfreds, da han i 1988 kunne overbringe Mikhail Gorbatjov en østtysk 1 megabit-chip, om end den som nedenstående skema viser, snarere dokumenterede østlandenes tilbagestående end viste styrke.¹⁰²

Mikrochip	DDR – forskningseksemplar	DDR – (forventet) masseproduktion	International masseproduktion
64 KB	1981	1988	1979/1980
256 KB	1987	1990	1983
1 MB	1988	1992	1986/87
4 MB	1991	1994/1995	1989/1990
16 MB	1994	-	1993/1994

¹⁰⁰ "Bericht", 26. april 1986, BStU, HA XVIII 11850.

¹⁰¹ Jens Gieseke, *Mielke-Konzern*, 2001, s. 212.

¹⁰² Skema efter Reinhard Buthmann, *Kadersicherung im Kombinat VEB Carl Zeiss Jena*, 1997, s. 28.

"Almindelig" samtale om de økonomiske forbindelser mellem Danmark og Sovjetunionen. I midten den sovjetiske fiskeriminister A.A. Isjkov, tv. den danske kollega, A.C. Normann. Billedet er optaget hjemme hos Normann i 1963. Th. den danske tolk. (Privateje).

Det østlige efterslæb demonstrerede også en anden ulempe ved afhængigheden af industrispionage. Risikoen ved at „skaffe“ teknologi i stedet for selv at udvikle var, at det reducerede samfundets egen innovationsevne.¹⁰³ Derved hjalp spionage måske nok på kort sigt østlandene fremad i samme spor som Vesten, men de betalte for denne udvikling med en svækkelse af mulighederne for at opnå en egen selvstændig kapacitet.

Den østlige hightech-udvikling led i forvejen under en manglende evne til fornyelse. En af årsagerne var den strenge hemmeligholdelse, der gjaldt inden for denne produktion, ikke mindst fordi den ofte havde et militært islæt. De bånd, der var med til at hæmme forskningen, blev yderligere strammet som en umiddelbar følge af industrispionagen. Forskere, der arbejdede med indhentede informationer eller vestlig teknologi, blev underlagt særlig tavshedspligt og som følge heraf kontrol. Denne forskningssituation, der tog mere hensyn til national sikkerhed end til forskningens frie udfoldelsesmuligheder og nyttiggørelse i produktionen, medvirkede til at skabe en situation, hvor østlandene blev svækket i forhold til den mere dynamiske udvikling i Vesten.¹⁰⁴

¹⁰³ Kristie Macrakis, "Führt effektive Spionage zu Erfolgen in Wissenschaft und Technik?" i Georg Herbstritt & Helmut Müller-Enbergs (red.), *Das Gesicht dem Westen zu... DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland*, 2003.

¹⁰⁴ Reinhard Buthmann, *Kadersicherung im Kombinat VEB Carl Zeiss Jena*, 1997, s. 7, 85 og 132.

